

ԵՐԻՄԱՅԱ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 26.

1859

Բ. ՀԱՏՈՐ

ՅԱՆՈՅ ԽՂԻԿԸ ԿԱՏ ԳԻՊՈՒՐԿ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Ե .

Տեսողութիւն:

աղթութիւն, յաղթութիւն,
փրկութիւն, կրպոռային քսան
հոգիէն աւելի: “Դ՛մ հայրս,
ի՛մ հայրս,” կը գոչէր ուրախու-
թեամբ երիտասարդ ասպետ մը,
եւ կամարներէն ներս կը յարձա-
կէր, եւ ծունը դնողներուն քովէն
անցնելով աւելի եւս կը պոռար.
“ղօրավար, զօրավար ուր էք,”

“Գ՛նձո ապետ,” պատաս-
խանեց հաստ ձայն մը, եւ ձեռաց ու ոտից շղթաները
կը շառաչէին:

“Ա՛յ սիրելի Գունո, այնչափ մի ածապարեր,
կամաց կամաց,” կը գոչէր ծեր ասպետ մը ետեւէն,
եւ թէեւ Գունոյին ետեւէն կը վազէր բայց անոր
չէր կրնար հասնիլ: Բայց կ'երեւար որ Գունո անոր
ըսածը չէր լսած, արդէն բանտարկեալին հասած էր,
որուն շղթաները ինկած էին, եւ մէկալ ասպետնե-
րը գեռ. չհասած որդին ապշած հօրը բազկացը մէջն էր:

“Շ՛նորհք, շնորհք,” կը գոչէր գողալով բան-
տապետը, երբոր յաղթողները քովը հասան, եւ ա-
նոնցմէ ոմանք երկու մարած տիկնայքը գետնէն կը
վերցընէին:

“Օ՛ւր, ո՛տք ել,” ըսաւ ասպետ մը, “եւ ըսէ
մեզի՛ գ՛նձ եւ. աս երկու տիկնայքն ո՛վ էք,”:

“Ես . . . ես . . .,” կը թօթովէր ծերը, “ես
բանտապետն եմ, եւ աս տիկիներն ու աս խաթունիկը
բանաւ բերի: Տիկիներն իր ամուսինը տեսնել կ'ուզէր,”:

“Ի՛ր ամուսինն ո՛վ է,” հարցուցին շատերը
միարեան:

“Ձեր զօրավարը,” պատասխանեց բանտապետը:

“Ուրեմն ան տիկինը Վալտերնի դքսուհին է,”:

“Հա՛, հա՛, ան է,” կրկնեց ծերը:

Վերջի խօսքը խօսուած ատենը, Վալտերնի
դուքսը ածապարելով որդւոյն բազուկները թող
տուաւ, եւ դքսուհւոյն վազեց, աչքերը բանալու
սկսած էր, եւ գոչեց, “Ա՛յ բարերար երկինք, ա-
մենակարող Աստուած. ուրեմն աչքս զիս խաբած
չէ եղեր, երբ որ զինքը պատուհանին առջեւը
տեսայ,”: Կ'ուզէր անոր վրան երթալ եւ զինքը գրկել,
բայց դքսուհւոյն խնայելու համար քովը եղողները
չթողուցին:

“Ա՛յ ի՛նչ մեծ երջանկութիւն է,” կ'ըսէր ծե-
րունի ասպետը, “որ զաւակս ու ամուսինս մի եւ նոյն
Ժամանակի մէջ ստացայ, աս ուրախութիւնը ինծի
համար խիստ շատ է,”: Աս խօսքը խօսած ատենը,
դուքսըրը գտնելն ալ լեզուին ծայրը եկած էր, բայց
խոհեմութիւն ընելով լռեց:

Որովհետեւ դքսուհին գեռ կատարեալ արթն-
ցած չէր, եւ Վալտերն կը վախնար որ յանկարծա-
կան ուրախութիւնը անոր մահ կրնայ պատճառել,
ինք Գունոյ Շղայնէկին հետ որ իր որդին էր, դուքս
ելաւ, եւ հոն եղող ասպետաց աղաչեց որ իր ամու-
սինը զարհուրելի բանտէն բաց օգը հանեն: Ասպետ-
ներէն մէկը դքսուհւոյն, միւսը Հեղինէին օգնելով
դուքս ելան:

Վալտերնի դուքսը Գունոյին հետ վեր ելած
ատենը, անոր իր որդին ըլլալուն վրայ, գեռ հիմակ
իր ուրախութիւնն ու զարմացումը կը յայտնէր: Շատ
անգամ կը կենար, զինքը կը գիտէր, եւ նորէն կը
գրկէր: “Ծերունին” Գունոն կը յանդիմանէր թէ աս
ուրախալի լուրը մինչեւ հիմակ իրմէ պահեց, բայց
Գունո ինքզինք անով անմեղադիր կ'ընէր, որ իր կեղ-
ծեալ հօրմէն, Վեֆելսպուրկին իյնալէն քանի մը
վայրկեան յառաջ իմացած էր, թէ Վալտերնի դուքսն
իր հայրն է եղեր: Աս խօսքերով երկուքն ալ վեր
հասած էին, եւ ամրոցին գաւիթը գեռ յաղթու-
թեան աղաղակներ կը հնչէին: Հայր եւ որդի ան-
համբերութեան մը մէջ էին, մինչեւ որ դքսուհին
իրենց բազուկներովը գրկեցին: Ամենէն գեղեցիկ
վայրկեանն հիմայ էր: Բարի դքսուհին, որ արդէն
կրկին ուրախութեան ալ պատրաստուած էր, բաց
բազուկներով իր ամուսնոյն վազեց: “Մաքսս,” —

«Պէտքէս», աս ուրախալի վայրկենի մէջ երկուքին բերնէն ելած բառերը միայն ասոնք էին: Սրտերնին մեծ յուզմանց մէջ էին, եւ խօսքերու տեղ միայն արցունք կը թափէին: Գրքունհին ամուսնոյն բազուկներէն որդւոյն բազկացը թռաւ: Երեք անձանց զգացած ուրախութիւնը, միայն զգալով, չէ թէ ստորագրելով կրնայ իմացուիլ: Ասոնք քսան տարիէ ի վեր իրարու համար մեռած էին, հիմակ աս վայրկենիս մէջ, ուր բնաւ չէին յուսար, մեռելներէ յարուած թիւն առած իրար գտան: Ամէն մէկը կարծես թէ իրարու հարիւր հարցում մէկտեղ ընել, եւ ամենուն ալ պատասխանը մէկտեղ առնուլ կ'ուզէր:

Ամրոցին գաւթին մէջ փայտէ նստարանի մը վրայ նստեցան, եւ շատ ասպետներ զիրենք պատած էին: Հոն Հուկո Սէէպախ սկսաւ հետեւեալ խօսակցութիւնն ընել. «Այս օրս», կ'ըսէր «Նշանաւոր օր մըն է, կրնամ ըսել որ իմ կենացս ամենէն նշանաւորը: Այսօր զարհուրեցի ֆէֆէ բոլորովին ջնջուեցաւ, որուն վրայ բոլոր Գերմանիա, եւ մեր յարգները պիտի ուրախանան: Այս օրս եղաւ ան երեք անձանց իրարու հետ տեսութիւնը, որոնք քսան տարիէ ի վեր իրար մեռած կը համարէին, եւ աս տեսութիւնը բնաւ մարբերէն չէր անցներ: Աս դէպքը աս գեղեցիկ օրուն վարդէ պսակն եղաւ: Այս օրուն յիշատակը պատմութեան մէջ անմահ պիտի մնայ, որպէս զի ինչպէս մենք այսպէս ալ մեր յարգները, Աստուծոյ ամենակարողութիւնը փառաւորեն»:

«Սեղի համար», գոչեցին երեքը միաբերան, «աս օրս կրկին պատճառաց համար անմահանալի է»:

«Կը հաւատամ», կ'ըսէր ծերը «եւ դուք ալ պէտք էք համոզուիլ որ ես ձեր բարեբախտութեանն ու ուրախութեանը սրտանց մասնակից եմ: Այսօր կարծես թէ իմ մաշած անդամներս նորէն երիտասարդացած են, եւ ուրախութիւնս բոլորովին կատարեալ կ'ըլլար թէ որ մեջերնէս մէկը պակաս չըլլար, կ'ուզեմ ըսել երիտասարդ Գիպուրկը: Աս քաջ երիտասարդը, զօրացը գլուխն անցած, Աղեքսանդր Մեծին կամ Կեսարի մը պէս կը պատերազմէր: Յունաստան եւ Հռոմ այսպիսի դիւցազնի վրայ արտաքոյ կարգի ուրախութիւն կ'ունենար: Կը բազմայի որ հանգուցեալ Գիպուրկը կենդանի ըլլար, եւ որդւոյն պատերազմիլը տեսներ»:

«Եւ, Տէր Աստուած, ան աղնուական եւ երիտասարդ դիւցազնը պատգարակով կը բերեն», Ասոր վրայ ընդհանուր ուրախութիւնը սգալից եւ սրտաշարժ տեսարանով մ'ընդհատեցաւ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Զ.

Հաշտութիւնն ու մահ:

Չորս զինուոր պատգարակ մը կը բերէին, որուն վրայ մահացու վերաւորեալ Գիպուրկը կը հանգչէր, եւ դանդաղ ու տխուր շարժմամբ ժողովականաց կը մօտենային: Աերջապէս հասան եւ ի-

րենց ազնիւ բեռը գետինը դրին: Ո՞վ կրնայ աս սգալի տեսարանը, ինչպէս պէտք է նէ ստորագրել: Սիրտ չկար որ ցաւ չգգար, եւ աչք չկար որ արցունք չիջեցնէր: Բայց Վալտէրնի դքսոյն չափ անոր վրայ լացող չկար:

Կարելի եղածին չափ մեծ փութով ու հոգացողութեամբ վերաւորին վերքը դարմանեցին ու կապեցին, եւ հազիւ թէ զանի ամրոցը տանելու պատրաստուած էին, աս ցաւալի տեսարանին վրայ յանկարծ երկրորդ մ'ալ աւելցաւ: Քանի մը ուրիշ զինուորներ ալ յաղթութեան աղաղակներով ուրիշ բանտարկեալ մը կը բերէին, որ այնպէս աներկիւղ եւ հաստատուն քայլերով յառաջ կու գար, որ ձեռաց ու ոտից շղթաները զանգակներու պէս կը հնչէին:

«Մ'երկինք», գոչեց Հեղինէ սարսափելով եւ բանտարկելոյն թեւերն իյնալով. «Հայր, Հայր...», կ'ըսէր, եւ որուն ընդունած պատասխանն ալ «անդին», էր: Ասպետներն ու զինուորները քար դարձան, որովհետեւ, հօր մը եւ դստեր գրկախառնութիւնը սրտերնին քիչ մը կակղցուց: Բայց աս ազդեցութիւնը քիչ ատեն տևեց:

«Վերցուցէք սա չարագործը», պոռացին քանի մը ասպետներ, «Գիպուրկին մատնիչն ու սպանիչը կորսուի, վա՛ր, վա՛ր բանտը, ուր որ Գիպուրկ սպաննուեցաւ: Հոն պէտք է որ իր յանցանացը պատիժը կրէ, մինչեւ որ հրոյ ճարակ եղած ամրոցին փլատակներու տակ թաղուի»:

«Սիրելի հայրս, աղնիւ հայրս, ես զբեզ չեմ թողուր», գոչեց Հեղինէ սիրտերը թափանցող ձայնով, եւ շղթաներով կապուած հայրը կը գրկէր:

«Թող զիս սիրելի դաւակ», կրկնեց Յովհաննէս աչքն արցունքով. «Ինծի անիրաւութիւն չ'ըլլար: Ես արդէն շատնց մահուան արժանաւորեցայ: Ես երբոր իմ ներքին բարեկամիս վրայ գութ չունեցայ, երբոր իմ Կոթիքիտո շղթաներու տակ տեսայ եւ իրեն չխնայեցի, ինչպէս կրնամ բաղձալ որ թշնամիներս ինծի ցաւակցին: Ես բարեկամ մատնեցի ու սպաննեցի, եւ մահուան արժանի եղայ: Սիրելի Հեղինէ, թող տուր զիս. ես հիմակ ալ մահուանէն չեմ վախնար»:

Չինուորներն համարելով որ Յովհաննէսին խօսքը շողջորթութիւն է, աղջկին իրմէ բռնի բաժնել կ'ուզէին: Բայց Հեղինէ զինքն աւելի գրկեց, եւ սրտաշարժ եղանակաւ գոչեց. «Կարծրասիրտներ, թէ որ հօրս մահը ձեզի հաճութիւն մը պիտի պատճառէ, զիս ալ մէկտեղ զարկէք, սպաննեցէք: Ես իմ հայրս չեմ թողուր: Բայց թէ որ կուրծքերնուդ մէջ դեռ մարդկային սիրտ մը կը բաբախէ, ան ատեն գթալով, տղու մը աղաչանքը, որ հօրը կենացը համար կ'աղաչէ՛ լսեցէք: Յիսուսի սիրոյն համար ըլլայ, որ երբեմն զձեզ պիտի դատէ, ողորմեցէք ինծի, եւ հօրս կեսնքն ինծի շնորհեցէք»:

«Յիսուսի սիրոյն համար ես ալ կ'աղաչեմ»

այնպիսի մարդու մը համար, որ իմ կեանքս ալ ազատած է,, ըսելով Վալտերին դքսուհին Հեղինէին աղաչանացն ընկերացաւ: «Ազնիւ ամուսին, սիրելի Մաքս, կ'աղաչեմ որ բարեբարիս եւ Հեղինէին հօրը կեանքն ազատես,,:

Իսկոր ասպետաց եւ զինուորաց մէջ խոր լուռ թիւն մը տիրեց, որովհետեւ ամէնքն ալ շարժած էին: Եւ ոմանց աչքը նաեւ արցունք ալ կը փայլէր: Հիմա շատերը սիրուն Հեղինէին սիրոյն համար բանտարկելոյն ազատութիւն տալու կը բաղձային: Բայց ամէնն ալ կը լռէին:

Մաքս Վալտերնը բոլորովին պլայլած ըլլալով ոտք ելաւ եւ ասպետաց մէջտեղը երթալով, բերանը բացաւ եւ ըսաւ. «Ես դաշնակցութեան իբր վերին հրամանատար բանտարկելոյ կեանաց ու մահուան իրաւունք ունիմ: Ասով Աեֆելսպուրկին կենացը վրան ալ մի եւ նոյն իրաւունքն ունիմ: Այսօր ասկէ ժամ մը յառաջ, ես թշնամեացս ձեռքն էի: Հեննիկս Վալտէր դուքսն, որ հիմակ արդէն պատիժը գտաւ, զիս անմիջապէս սրովը զարնել սպաննել կ'ուզէր. բայց հոն տեղը զիս մահուանէ ազատողը Յովհաննէս Աեֆելսպուրկն էր, որ իբր գահատէր Ֆէֆէ հրամայեց եւ զիս բանտը տանել տուաւ: Զիս շղթայի զարկած ատեննին, քովս եկաւ եւ ակնջէս վար ըսաւ. Մաքս աս շղթաները քիչ մ'աստեն միայն պիտի կրես,,: Հիմակ անոր համար հոս ամէն ներկայ եղող ասպետաց կը հարցնեմ, ի՞նչ կ'ընէր ձեր մէջէն ամէն մէկը թէ որ վերին հրամանատար ըլլար,,:

«Ինչպիսիք կ'ազատէինք,, գոչեցին ամէնքը միաբերան:

«Իւրեմն անոր շղթաները քակելու եւ զինքն իբր բարեկամ գրկելու համար ես առաջինը ըլլալ կ'ուզեմ,, գոչեց Վալտէրն. եւ Յովհաննէսին վրան վազեց, որուն ձեռքերէն ու ոտքերէն շղթաները շառաւիմաբ գետնին ինկան, եւ Վալտէրն զանի կրծոցը վրայ կը ճնշէր ըսելով «Յովհաննէս, նորէն իմ հին բարեկամս եղի,,:

Արտաշարժ տեսարան մը բացուեցաւ: Երկու ասպետաց իրար գրկած ատեննին, ամէն ներկայ գտնուող ասպետները զանոնք շրջապատած էին, եւ հետզհետէ ամէնքն ալ անոր հետ կը պագտուէին, եւ իբր հաշտութեան նշան ձեռքը կը թոթուէին: Յովհաննէս մինչեւ ցարտասուս շարժած էր, որովհետեւ քանի մը վայրկեան յառաջ ասանկ ընդունելութիւն գտնելը ամենեւին մտքէն չէր անցած: Իսկ Հեղինէ ասպետաց նկատմամբ իր շնորհակալութիւնը, միայն ուրախութեամբն եւ արցունքներովը կրնար յայտնել: Մօր տեղը բռնող իր բարեկամին պարանոցը փաթթուեցաւ, եւ երկուքն ալ խաղաղ արտասուք կը հեղուին: Թէ եւ բերններէն խօսք մը չէին կրնար արտաբերել, բայց իրարու սրտէն անցածը կ'իմանային: Աս սրտաշարժ տեսարանին ատենը, նոյն իսկ բիրտ զինուորաց աչքերէն արտասուք կ'իջնային:

Յովհաննէս ածապարեց զինքը շրջապատող ասպետաց մէջէն ելելով Գիպուրկին վազեց ու պատգարակին առջեւը ծուկը դրած կ'ըսէր «Գեռ ամենուն հետ չհաշտուեցայ, դեռ քաջ Գիպուրկին բերնէն» որուն աղնիւ հայրը մատնեցի եւ անմեղաբար դատապարտեցի, դեռ անոր բերնէն թողութեան եւ հաշտութեան բառ մը չիլսեցի: Ազնիւ ասպետ, ձեր սքանչելի հայրը մեռած ատենը ինծի ներեց. ո՛հ, արդեօք իրեն արժանի զաւակն ալ պիտի չներէ ինծի,,:

«Ա՛յն ալ արդէն քեզի ներած է, Աստուծոյ եւ հօրը սիրոյն համար,, պատասխանեց Գիպուրկ տկար ձայնով: Աս ըսաւ եւ ջերմամբ դողողացող ձեռքն Յովհաննէսին երկընցուց: Յովհաննէս բռնեց, պառաւ եւ շնորհակալութեան արտասուք զանի թրջելէն ետքը իր բաբախող սրտին վրայ կը ճնշէր: Աս անկեղծ արցունքներէն, Գիպուրկ անոր զըջումն ու դարձը կ'իմանար:

«Ի՞նչ ելէք, իմ հանգուցեալ հօրս բարեկամը,, գոչեց Գիպուրկ ինք իրեն բռնութիւն ընելով, «եւ անոր որդւոյն համար ալ միշտ ան եղէք, ինչ որ հօրը վերջին ատենները չեղաք,,:

Աս խօսքերը Յովհաննէսին սիրտը թափանցեցին, ածապարեւով ոտք ելաւ, եւ աղնիւ երիտասարդին շղթաները սիրոյ համբոյր մը տուաւ:

«Իմ Աթոքիտիս արժանաւոր եւ քաջ զաւակը,, գոչեց Յովհաննէս յափշտակութեանը մէջ. «Ձեր հայրն ալ այսպէս քաջ եւ ասանկ բարի էր: Գուռ իրեն ճիշդ նկարագիրն էր: Առաքինութիւնը ի՞նչ գեղեցիկ եւ փառաւոր բան է եղեր, եւ ես զանի մինչեւ հիմա չեմ ճանչցած: Գթած Տէր, դուն ինծի, իմ չարութեանս ներէ: Ա՛յ չեմ ուզեր զքեզ թողուլ, եւ առաքինութենէ խոտորիլ,,: Աս խօսքերը խօսելու ատեն երկու աչքունքներէն նոր նոր զըջման արցունքներ կը թխէին:

Յովհաննէսին, Գիպուրկին պատգարակին քովս ասոնք խօսած ատենը, Վալտէրնի դքսուհին համառօտիւ Աեֆելսպուրկին դարձը պատմեց: Ամէնքն ալ շարժած էին, եւ ուրախութիւններն կը յայտնէին: Ի մասնաւորի Վալտէրնի դուքսն ու Հուկո Սէէլպախ, որոնք շատ տարի յառաջ անոր բարեկամներն էին, շատ կ'ուրախանային:

Հիմակ բոլոր ասպետները եւ դաշնակիցները նորէն իրար գրկեցին, եւ Աեֆելսպուրկի ամրոցին գաւիթը, «կեցցէ՛ կայսր, կեցցէ՛ մեր հայրենիք,, ազաղակներով կը հնչէր:

Բայց աս մեծ ուրախութիւնը, շուտով խիստ սգոյ դարձաւ: Գիպուրկ երթալով տկարացաւ, եւ իր մահացու վէրքէն ժամ մ'ետքը իբր դիւցազն մեռաւ: Ազնիւ երիտասարդը մեռնելու ատենը իր Պեննո եւ Ռուբերտ ծեր ծառաները Վալտէրնի դքսոյն յանձնեց, եւ աղաչեց նաեւ որ իր մարմինը՝ Գիպուրկի ամրոցին փլատակներու տակ ընտանեաց գերեզմանին մէջ հօրը քովը դնեն: Վալտէրնի դուքսը

խոստացաւ, եւ խօսքն ալ բռնեց: Քաջ Գիպուրկին տարածամ մահուանը վրայ, ասպետաց ցաւն արտաքոյ կարգի էր. եւ Վեֆելսպուրկի ամրոցը ողջոյ աղաղակներով լեցուեցաւ, եւ հազարաւոր բերաններ դիւցազնին վրայ գոլովածին խօսելէն չէին դադրեր:

Բայց ամենէն աւելի, հանգուցելոյն վերջի ժամանակը, քահանայի մը ձեռքէն Ս. Թոշակը ջերմեռանդութեամբ ընդունած ատեն քովը եղողները, եւ ի մասնաւորի Պեննո եւ Ռուբերտ հաւատարիմ ծառաները շատ կ'ողբային, եւ երբոր ազնիւ երիտասարդը ներկայ եղողներուն վերջի հրաժարականը կուտար, ամէն կողմանէ արտասուաց հեղեղներ կ'իջնային: Բարի Գիպուրկ՝ հոգին աւանդելէն ետքը, ծեր Պեննո տիրոջը դիակին վրան ինկաւ, եւ սիրտերը թափանցող ձայնով կ'ըսէր. «Ո՛ր բարերար Աստուած աս ի՞նչ եղաւ, ա՛յ տէր չունիմ, ա՛յ տէրս չկայ, եւ աշխարհքիս մէջ լքեալ եմ: Ո՛ր բարի եւ սիրելի տէր, զիս ալ մէկտեղ առ, որովհետեւ ա՛յ չեմ կրնար ապրիլ: Ո՛ր զարհուրելի եւ դժբախտ ամրոց, դուն քիչ ատենուան մէջ երկու տէրերս ալ իզմէ յափշտակեցիր, ինծի համար աշխարհքիս ամէն բանը, ամէն բանը բարձիր,»: Ասոր վրայ նորէն դառն կու լար, որով զուրիշներն ալ կը լացնէր:

Ռուբերտին ցաւն ալ, Պեննոյէն նուազ չէր, բայց անի հանդարտութեամբ կու լար: Ամէն մարդ կը ջանար որ աս երկու ծառաները մխիթարէ, բայց Պեննոն մխիթարելն անկարելի կ'ըլլար, ոչ ուտել կ'ուզէր եւ ոչ խմել: Գրեթէ անընդհատ կու լար եւ ուրիշ բան չէր բաղձար բայց եթէ մեռնիլ եւ Աստուծոյ իր տեարցն երթալ:

Գիպուրկին մարմինը՝ ասպետաց մեծ սրահին մէջ փառաւոր անկողնոյ վրայ դրուելէն ետքը, բոլոր ասպետները ներս մտան, եւ ամէն մէկն իր ցաւը կը յայտնէր: Վալտերնի դուքսն ասոնց մէջը մտնելով, իբր վերին հրամանատար համառօտ եւ սրտաշարժ շնորհակալութեան խօսք մը խօսեցաւ: Անոնց վստահութեանը, սիրոյն ու հաւատարմութեանը վրայ շնորհակալ եղաւ եւ անոնց սրտոտութիւնն ու քաջութիւնը՝ որոնցմով հայրենեաց համար պատերազմած էին, գովեց, եւ յորդորեց զիրենք որ անկէ ետքն ալ աս սուրբ դաշնակցութեան հաւատարիմ մնան, եւ Աստուծոյ ու հայրենեաց համար կեանքն ու ինչքը զոհելու պատրաստ ըլլան: Գիպուրկին մահուամբ՝ ան երեւելի ցեղին վերջանալուն վրան ալ, ծերունին ցաւը յայտնելէն ետքը, հրաժարականը տուաւ, եւ ասպետներէն ամէն մէկը՝ խիստ պլայած իրար գրկեցին եւ իւրաքանչիւր իր տեղը դարձաւ, ուր հաւատարիմ ամուսին մը եւ սիրալիր տղաք անհամբերութեամբ իրենց տան մեծին կը սպասէին: Ասպետներն ուստի որ կ'անցնէին ժողովրդեան «կեցցէ», աղաղակներով կ'ընդունուէին:

Մնացածը քաւ անգամ:

~~~~~

ՊԵՏԱԳԵՐՆ

ՎԵՏԵՆ

Շառլոյիւն արժողանիստը:

Չերքէզներուն Իմաֆն աստղն ինկաւ: Արեւելեան վերջի պատերազմի ատեն կը կարծուէր որ ինք Տաճկաց հետ նիդալակցութիւն մ'ընելով, անոնց զօրաց հետ Թիֆլիզ պիտի յարձակի: Բայց ոչ աս գործքին ձեռք զարկաւ, եւ ոչ ալ նոյն պատերազմը՝ որ Անտիկալիստէն ռուսական զօրքը բոլոր ճակատաւեղը կը քաշէր, յօգուտ իւր գործածել ուզէր: Աս պատճառաւ Չերքէզներն իրեն վրայ կը տրանջային. բայց ինք խաճեմութեամբ վարուեցաւ եւ զիրենք հանդարտեցուց: Շամիլ կաւկասեան եւ անտիկալիստեան թագաւորութիւն մը կազմելու կարողութիւն չուներ: Չերքէզաւորանի եւ Տաղիսգանի մէջ ինք տէր էր, իսկ մէկալ լեռնային կողմանք երբեմն միայն իրեն կը հետեւէին: Շամիլ նոյն իսկ իր հայրենեաց մէջ շատ թշնամիներ ունէր, զորոնք իր հաւատարիմ Մուրիսներովը (անձնապահներովը) կը ստնձէր: Անտիկալիստը նուաճել ուզելու ըլլար, պէտք էր որ այնպիսի բլրային կողմերը յարձակելու յանդգնէր, ուր ռուսական զօրքը պատերազմելու մեծ դիւրութիւն ուներ: Շամիլ իր զօրութեան չափն աղէկ կը ճանչնար: Խորմի պատերազմի ատեն, երբոր լսեց որ Սեւաստոպոլ պաշտառած է, գոչեց «Ի՞նչպէս կարելի է որ երեք թագաւորք ութամուսնի մէջ բերդի մը տիրել կարող չըլլան: Անտուեն ես կրնամ իրաւամբ հպարտանալ, որ այսչափ տարիէ վեր Ռուսարտանի դէմ կը դնեմ: Սուրբ է, կ'ըսէր, այսչափ ընդդիմանալ իմ անտառային երկրիս եւ Տաղիսգանին լեռնամէջներուն պէտք եմ շնորհակալ ըլլալ»: Օր մ'ալ Ռուսի մը ասանկ բաւ «Գիտցած ըլլաւ որ քու հզօր վեհապետդ թէեւ երեք տէրութեանց կամայր հպատակիլ չուզելով անոնց դէմ կը դնէ, բայց զիս չիկրնար վախցնել, թէպէտեւ հետզհետէ իր բոլոր բանակը փրատ խաւրէ: Գիտեմ որ այսպիսի մեծ վեհապետի մը դէմ դնելու չափ կարողութիւն չունիմ: Ես Շամիլ, Թարթար մըն եմ, բայց իմ անդադային ճամբաներս, իմ անտառներս ու վերապահներս զիս քանի մը վեհապետներէն աւելի կը զօրացնեն: Իմ անտառներուն ծառերն եւ ճամբաներուն ցեխերն ինծի անանկ նուիրական են, որ անտառին ամէն մէկ ծառը տուրք իւզով օծելու, եւ ճամբաներուն ցեխերը ամենազնիւ մեղեր հետ խառնելու պատրաստ եմ: Իմ բոլոր ուժս աս ծառաց եւ աս ճամբարհայրաց վրայ կայացած է,»:

Շամիլ 1851ին իր զօրութեան վերջի ծայրը հասած էր: Քանի մը յաջող պատերազմներ, որոնք ընդարձակ տարածութիւն առած ըլլալուն համար, իր օահմանը տարածած եւ Ռուսերը վճատեցուցած էին: Անոր հակառակ ետքէն երեւելի դէպքերու մէջ, երբոր Չերքէզները մեծ ակնկալութեան մէջ էին, բաները բոլորովին ներհակ գացին, Շամիլ սկսաւ հետզհետէ իր երկիրները կորսնցնել, եւ ծերացած ըլլալով պատերազմի ատեն զօրաց դըլուխն անցնելու ալ անկարող էր: Ռուսերն ալ որոնք օր աւուր վրայ, նոր նոր հնաքներու ձեռք կը զարնէին, իրենց ամենէն վերջի հնաքին վրան հաստատուն մնացին, որ էր աշխարհակալած տեղերնին, անտառները կը կտրէին, ճամբաները կը չինէին եւ պատնէշներով կ'ամրացնէին: Աս եղանակաւ երթալով լեռանց մէջերը թափանցեցին, եւ աս

տարի վէտէն հասան, որ տառնուշոր տարիէ վեր Շամիլին աթոռանիստ քաղաքն էր, ասով իրեն վերջն ամբողջութիւնն ալ ինկաւ:

Վէտէն, զոր Ռուսք Տարիւն-Վէտէնայ կը կոչեն, անտառ մըն է; որ Չերքեզաց ուրիշ ամէն քաղաքներուն պէս ընդարձակ միջոց մը կը գրաւէ, Գուլքուլում գետին եզերքը շինուած է: Աս գետը Տաղիսի մոտ սահմանը որոշող լեռներէ կ'իջնայ եւ անդունդներու մէջ կը թափի: Տները բոլորն ալ փայտաշէն են, բնակչաց թիւը շուրջ 400 է տառնայ պահանջող զինուորները հաշուելու: Վէտէն ի բնութենէ խիստ ամուր տեղ մըն է, եւ լեռնային բնակիչները նոյնը աւելի եւս ամրացուցած են: Գէպ ի ամբողջութիւն տանող ճամբան պաշտպանելը շատ դիւրին է: Աս ճամբան երբեմն լեռն ի վեր, եւ այնպէս յետագայէն է որ վեր ելելու ատեն հարկ կ'ըլլայ երբեմն ձեռքերն ալ օգնութեան առնելու, նոյնպէս տեղիս տեղիս ալ լեռներու անտառներու մէջ կը մտնէ: Լեռներու մէջ եղած մասը երկու կողմանէ ուղղաձիգ լեռնապատերով պատած է, եւ մէկ մղան երկայնութեամբ մաս մը հաղիւ քանի մը սոթը լայնութիւն ունի: Աս ճամբէն անցնող զօրքը հանգչելու կամ կերակուր ուտելու համար միայն քանի մը լայնագոյն դաշտերու վրայ կրնայ յոյսը դնել: Աս դաշտերէն մէկը, որ անընդմիջաբար ան լեռանցամէջ ճամբուն սկիզբը կ'իյնայ, սոսուգիւ գրոսիւ տային գեղեցիկութիւն ունի: Սիրուն անտառներ, զուարթ դաշտեր եւ ծաղկաշատ մարգագետինն իրարու հետ կը մըլցին, ասոնց մէջէն կ'անցնին ակնվանոյ պէս յոտակ ջրով առուակներ, առօրին անդին հօտեր կ'արածին: Շամիլին յառաջնաւորն աթոռանիստ Տարիսին ալ աս ճամբուն վրան է, զոր 1845ին Ռուսերը Վերոնցովին առաջնորդութեամբ կործանեցին, եւ ան աստիճան ի վեր աւերակներու կոյտ մըն է: Աս ճամբէն զատ Վէտէն տանող ուրիշ ճամբայ մ'ալ կայ, որ բաւական լայն է եւ կրնայ նաեւ կառօք ալ երթոյսի: Բայց աս ճամբուն վրայ միտած չի մնալու համար աղէկ օգով ճանապարհորդելու է: Անձրեւէ ետքը անտառներու մէջ խոր լճեր կը ծնանին, եւ գետերուն բարձրանալով անցքերն աներեւոյթ կ'ըլլան:

Վէտէնին անտառին մէջտեղը կը բարձրանայ Շամիլին պալատը: Աս շէնքը շատ ընդարձակ, եւ բոլորովը ցցապատանէշներով եւ խրամներով պատած է: Ութ թիւն գանձութեանով մարտկոյտ մ'ալ պալատին ապահովութեանը վրայ կը հասնէ: Հէնքին մէջ միշտ գանուող պահապան զօրքը 200 Մուրիսներէ եւ 400 օտար զինուորներէ կը բաղկանայ, եւ աս վերջիններն ըստ մեծի մասին Լեհացիք են: Շամիլ իր անձը աս մեղեանդ (*սֆոն*) Մուրիսներու եւ Լեհերու յանձնած է, զորոնք թող չիտար որ Սիպերիա ուղևորուին: Ասոնցմէ զատ քովն անանկ անձինքներ ունի, զորոնք կ'ուզէ որ միշտ իր աչքին տակն ըլլան, որոնցմէ մէկն է Սուլթան Տանիլը, որ երբեմն Երկրային զուլան էր, եւ ատեն մը Ռուսաց հպատակած եւ անոնցմէ զօրավարի տիտղոսն առած էր, եւ ետքէն խմամբութեան գառնալով իր աղջիկը Շամիլին երկրորդ տղան հետ կարգած էր: Շամիլին մի միակ վտահալութեան անձն էր Բուրեֆէտին, որ կէս կոյր Մուրիս մըն էր, որ բնաւ Շամիլին քովէն չէր հեռանար, եւ անոր հետ մի եւ նոյն խցի մէջ կը քնանար:

Պալատը երկու մաս ունի, երկրորդ մասը կանանցն է: Երկուքն ալ փայտաշէն են, եւ բոլորովը անպաշտպան

ունին: Խցերը պզտիկ են, պատուհաններն տպակիէ, որոնք հոս մեծ բան եւ մեծատանց առարկայ կը համարուին: Աս խցերէն ամէնն ալ միայն մէկ դուռ ունին որ դէպ ի դաւիթը կը հանէ: Խցերուն գետինները ձերմակ ու հաստ գորգով ծածկուած են, եւ պատին երկայնութեամբ սեղան մը կայ, որուն վրայ անկողինները, վերմակները եւ բարձեր (որոնց աղտոտութիւնը արտաքոյ կարգի է) կը դրուին: Շամիլին անձնական խցին վրայ, վերնայարկին (խալան իւլէ) մէջ միս կը չորցուի: Պալատին մեծ դրան քով եղած մեծկակ խալը բնդունելութեան եւ ժողովքի խալն է: Անտանց մասին առջեւը դաւթի մէջ վրան (շապրը) մը կանգնուած է, ուր իր երեւելի անձինքները կը բնակէին, եւ Շամիլ ժողովրդեան հետ խօսած ատենը աս վրանին պատուհանէն սովոր էր խօսիլ:

Մնացածը քալ անգամ:

ԲՈՎԱՆԳԱՌԹԻՒՆ. ԳԵՏՈՒԹԵՒՆՅ ԵՒ ԱՐԻՏԵՍՏԻՑ

Տիեզերագրութեան վրայ:

Տիեզերագրութիւն (cosmographie) անուամբ կ'իմացուի, աշխարհքիս ստորագրութիւնը:

Աշխարհք կամ Տիեզերք ըսելով կ'իմացուի, երկնաւոր մարմնոց գումարութիւնը, որոնք անասանան անջրպետի մէջ կը տատանին, որուն կը վերաբերին նաեւ մեր երկիրը իր ամէն բաներովն ու հեռաւոր աստղները:

Աստղերը կամ երկնաւոր մարմինները երկու կը բաժնուին լուսաւոր ու անլուս. լուսաւոր, որոնք իրենք իրենցմէ լոյս ունին, ինչպէս է մեր արեգակը, եւ անլուս, որոնք լոյս չունին, եւ իրենց լոյսը լուսաւորներէն կ'ընդունին, ինչպէս է լուսինը:

Լուսաւորաց կարգն են 1. արեգակն ու 2. հաստատուն աստղերը, որոնք հիստիային բեւեռին մօտերը միշտ մի եւ նոյն դրութիւն կը դառնան ու գիշերները պարզ աչք ալ կրնան տեսնուիլ:

Աս հաստատուն աստղերուն վախճանն ալ, որչափ որ կ'երեւայ, արեգական պէս, իրենց չորս կողմը մէկանց շարժող ուրիշ երկնաւոր մարմինները լուսաւորել, քերմացնել ու պըտաբեր ընել է: Ասկէց կը հետեւի ուրեմն որ, իրենք ալ արեգական նման, արեգակնային դրութիւն (système solaire) մը պիտ'որ ունենան:

Անհամար երկնային անլուս մարմիններուն՝ երկրին պէս արեգական բոլորովը ըրած շարժումն ու դիրքը արեգակնային դրութիւն կ'անտանուի. իսկ երկնային անլուս մարմինները միշտ կամ քայտան աստղ:

Անլուս մարմինները երեք կարգ կը բաժնուին. Մուրթակ, Արբանեակ ու Գիսաւոր:

Արեգակը լուսաւոր աստղ մըն է, որն որ մեր երկիրը կը լուսաւորէ ու կը քերմացնէ, աս բարեբար աղբեղութիւնը նաեւ իր բոլորովը շարժող մէկալ մուրթակներուն ալ կ'ընէ:

Արեգակն անձնութեան վրայ դատաւարան ընելու համար, պէտք է զիտնալ որ իր տրամագիծը 319.000 գաղղիական կամ 191.400 գերմանական մղոն է, ուստի եւ 111 անգամ մեծագոյն է երկրի տրամագիծէն. ըստ հետեւորդի պէտք է, որ արեգակը մէկ միլիոն ու 40.000 անգամ մեծագոյն ըլլայ երկրէս:

Հին աստղները այնպէս կը կարծէին որ արեւը երկրիս բոլորովը կը դառնայ. բայց հիմակ ամէն մարդ գիտէ որ երկիրը արեգական բոլորովը կը դառնայ. բայց արեգակն սկաւառակին վրայ կ'անոնաւոր եղանակաւ աներեւելով ըլլող ու դարձեալ երեւցող բիծերէն իմացած են որ արեգակն ալ իր սեփական առանցքին վրայ կը շարժի եւ աս շարժումը 25 օրուան ու 12 ժամու մէջ կը կատարէ:

Մուրթակն ինչպէս վերը ըսինք երկնային անլուս մարմիններ են, որոնք մեծ կամ փոքր հաւկթածեւ ճամբով արեգակն բոլորովը կը դառնան:

Գլխավոր մուրաքներ եօթը հատ կան, որոնք ընդ ամենը 17 Արքանակ կամ Լուսին ունին, ու ասանկ կ'անուանուին.

1. Փայլածու կամ Հերմէս, որն որ արեգական մօտագոյնն է: 2. Աստղիկ կամ Արուսեակ: 3. Երկիր, Լուսին մ'ունի: 4. Հրատ կամ Արէս: 5. Արամազդ, 4 Լուսին ունի: 6. Երեւակ կամ Կրոնոս, 7 Լուսինէն զատ ըստ նոր զննութեան 2 հատ ալ աստղագոսի ունի: 7. Ուրանոս, 6 Լուսին ունի: Ասոյցմէ զատ կան նաեւ շատ փոքր մուրաքներ, որոնց թիւը մինչեւ 50 կը հասնի:

Մուրաքները կրկին շարժում ունին, մէյ մը իրենց սեփական առանցքին վրայ, մէյ մ'ալ արեգական բոլորովը: Երկու շարժումներն ալ արեւմտադէն դէպ ի արեւելք կ'ընեն:

Մուրաքները հաստատուն աստղներէն իրենց լուսովը կրնան որոշուիլ: Հաստատուն աստղները շարժուն լոյս մ'ունին. ասոր հակառակ մուրաքները հանդարտ ու արտ լոյս մը ամէն մէկ մուրաքի դարձեալ տարբեր ու սեպհական լոյս մ'ունի յատուկ գունով:

Մուրաքներուն ձեւը կլոր է, բայց իրենց շարժման աւրագութեան պատճառաւ, դէպ ի բեւեռ քիչ մը տափակ ու դէպ ի հասարակած ծռած է:

Երկիրը իր առանցքին բոլորովը 23 ժամու, 56 վայրկեանի մէջ կը դառնայ. իսկ արեգական բոլորովը 365 օրուան, 6 ժամու եւ 9 վայրկեանի մէջ: Իր տրամագիծը 1719 գերմ. մղոն է. եւ իր արեգակէն ունեցած միջին հեռաւորութիւնը 2 միլիոն 40.000 գերմ. մղոն: Արեգական բոլորովըն քրած ճամբան հաւակրծած է:

Արեւմտեւորէն անլոյս մարմիններ են, որոնք՝ մուրաքի մ'արեգական բոլորովը դարձած ատեն անոր կ'ընկերանան. իրենք ալ թէ իրենց առանցքին վրայ ու թէ՛ մուրաքաց բոլորովը կը դառնան: Վերը ըսուած գլխաւոր մուրաքներէն չորսը միայն այսպիսի արեւմտեւորներ ունին, այս ինքն Երկիրը, Արամազդը, Երեւակը կամ Կրոնոսն եւ Ուրանոսը:

Երկրին արեւմտեւոր Լուսինն է: Զոյները զատ մուրաքի մը կը համարէին Լուսինը:

Լուսինը 29 օրուան ու 12 ժամու մէջ հեղ մը երկրիս բոլորովը կը դառնայ: Իր ճամբան ալ նոյնպէս հակութած է: Իր երկրէն ունեցած միջին հեռաւորութիւնը շուրջ 50.000 գերմ. մղոն է:

Լուսինայ աստղը ըսելով կ'իմացուի ան զանազան դիրքերը, որոնց մէջ որ Լուսինը ամսուան մը մէջ երկրին բոլորովը դարձած ատենը մեղի կ'երեւայ: Աս դիրքերը չորս են. Դոր լուսին, Առաջին քառորդ, Լրումն լուսին, Վերջին քառորդ:

Լուսինայ քառորդներ յառաջ գալուն պատճառը՝ ան այլ եւ այլ դիրքերն է, զորն որ Լուսինը երկրին բոլորովը քրած ճամբուն ընթացքին մէջ արեգական ու երկրին դիմացը գալով կ'ունենայ: Որովհետեւ Լուսինը սեփական լոյս չունի, հայալ արեւէն ընդունած լուսովը կը լուսաւորուի, եւ նոյնը հայելոյ պէս կը ցոլացնէ, անոր համար ան ատեն մեղի կատարեալ կլոր կ'երեւայ, երբ որ իր արեգակէն ամբողջ լուսաւորուած սկաւառակը դէպ ի մեզ դարձած կ'ըլլայ. եւ այսպէս կ'ըսուի Լուսին լուսին: Ասոր հակառակ երբ որ լուսնոյ արեգակէն շուտաւորուած մասը դէպ ի մեզ դարձած կ'ըլլայ, ան ատեն Լուսինը ամենեւին չենք տեսնել, եւ է Դոր լուսին. եւ ասի անոր համար այսպէս կ'անուանուի, որովհետեւ ութ օրէն ետեւ Լուսինը իսկզբան քիչ մը, վերջէն կամաց կամաց աւելի տեսնելի կ'ըլլայ եւ նորէն լուսաւորելու կը սկսի: Երբ որ Լուսնոյն կէս սկաւառակը լուսաւոր երեւնալու ըլլայ, ան ատեն Լուսնոյն Առաջին աստղն է, որովհետեւ իր կլոր կողմը դէպ ի արեգակ դարձած է: Ասոր հակառակ երբ որ Լուսինը լրանալէն ետքը կամաց կամաց կը սկսի նուազնալ ու իր սկաւառակին կէս լուսաւորուած մասը մեզի կը ցուցնէ, ան ատեն կ'ըլլայ Լուսնոյ Վերջին աստղը, որովհետեւ իր կլոր կողմը արեւուն մասը մտած կողմը դարձած է:

Գիտնոր աստղ ըսելով կ'իմացուի ան մուրաքները, որոնք անհամար բազմութեամբ ու դեռ մեզի անձանթ շրջաններով տիեզերաց մէջ կը շրջին: Անոնց վրայ այսչափ միայն գիտենք որ շատ երկայն ձուածեւ ճամբով արեգական բոլորովը կը շարժին: Եւ որովհետեւ ասոնք սովորաբար երկայն լուսաւոր պո-

չով մը կ'երեւան, հին ժամանակները այսպիսի գիտնոր մը երեւար՝ դժբախտութեան նշան կը համարուէր:

Հասարակական աստղերը լուսաւոր մարմիններ են, որոնք մեր արեգական պէս սեփական լոյս մ'ունին: Հաւանականաբար իրենք ալ մեր արեգական նման արեգակներ են, որոնց բոլորովը արեւմտեւոր կը դառնան:

Հաստատուն աստղաց մեր երկրէն ունեցած հեռաւորութիւնը, դեռ ճիշդ հաշուած չէ, բայց մերձաւոր հաշուով մը գիտենք թէ ամենէն մօտաւոր հաստատուն աստղները արեգակէն 400.000 անգամ աւելի երկրէն հեռու են. իսկ արեգակը ինչպէս վերը ըսինք երկրէն երկու միլիոն մղոնէն աւելի հեռու է:

Աստղները աստեղաց խումբերու կը բաժնուին, զոր Աստղաբան կ'անուանեն: Աս տեսակ աստեղատուններ խիստ շատ ըլլալուն՝ զանոնք դիւրաւ աչքի տակ ձգելու համար հիւսիսային ու հարաւային աստեղատանց կը բաժնեն:

Հինքը աս աստեղատանց մինակ մէկ մասը գիտին. այս ինքն Կենդանաբան կամ Օստրալոն 12 աստեղատունները նախ եւ յառաջ ծանօթ էին, ետքէն մէկալ աստեղատունները ճանչցուեցան, ոմանք ալ նոր ժամանակները գտնուեցան:

Օստրալոն 12 նշանները հետեւեալներն են. Խոյ Կ, Յուլ Յ, Երկաւոր Ս, Խեցեգետնի Ծ, Աւիւծ Ձ, Կոյս Խ, Լիւն Ք, Կորիծ Մ, Արեւնաւոր Բ, Ածեղիւր Զ, Ջրոս Խ, Չուկն Ս: Աւելի երեք աստեղատունները Գարունը կը ցուցնեն, հետեւեալ երեքը Ամառը, միւս երեքը Աշունը, իսկ վերջի երեքը Ձմեռը, այս ինքն արեգակը Գարնան առջի երեքին մէջ կը գտնուի եւ այլն:

Շրջան (գնացուն աստեղաց, sphere) ըսելով կ'իմացուի արուեստական մետաղէ բոլորակ կազմուած գործիքը, զորն որ Տիեզերագրութեան մէջ կը գործածուի, աստղները դիւրաւ դիտելու ու ճանչնալու համար:

Երեւակաբար արուեստաւոր գունդ մըն է, որուն մակերեւութին վրայ այլ եւ այլ աստեղատուններուն դիրքը նշանակուած է: Իսկ Երեւակաբար ալ, դարձեալ արուեստաւոր գունդ մըն է, որուն մակերեւութին վրայ ճիշդ նշանակուած են այլ եւ այլ երկիրներու, ծովերու, քաղաքներու, գետերու եւ այլն, տեղերը:

Որովհետեւ ի հնուց ծանօթ է որ երկիրը ինք իր բոլորովը կը դառնայ, ուստի հետեւցուած կամ մտածուած է թէ պէտք է որ գիծ կամ առանցք մ'ըլլայ, որուն վրայ երկիրը իրեն անիւ մը դառնայ: Աս գիծը կամ առանցքը մէկ բեւեռէն մէկալ բեւեռ երկրիս կենդրոնէն անցնելով ձգուած կը մտածուի, եւ կը կոչուի Առանցք երկրի. իսկ երկու արտաքին ծայրերը կ'անուանուին Բեւեռ. հիւսիսայինը Հիւսիսային Բեւեռ, հարաւայինը Հարաւային Բեւեռ:

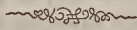
Հորիզոն շրջանակ մըն է, որն որ երկրիս բոլորովը մեզմէ հաւասար հեռաւորութեամբ մեծ կամ պոստիկ կը մտածուի: Անոր համար կրկին հորիզոն կայ, Արեւմտեւոր կամ Տեւաւելի հորիզոն, որն որ մեր բոլորովը իրեն ի կենդրոնի մեր աչքին ջորածին չափ կ'երեւայ: Բնա կամ Միջին Կիսագնդ, որն որ երկիրը երկու հաւասար մասերու կը բաժնէ: Արեւա աստեղներուն ելլելն ու մտնելը կը ցուցնէ:

Հասարակական աստղ ուրիշ շրջանակ մըն է, որն որ երկիրը բեւեռներէն հաւասար հեռաւոր երկու մասերու կը բաժնէ: Միջին Կիսագնդ շրջանակ մըն է, որն որ նոյնպէս երկիրը երկու հաւասար հեռաւոր մասերու կը բաժնէ, միայն հակառակ ուղղութեամբ, այս ինքն բեւեռէն անցնելով ու հասարակածը կտրելով: Երբոր արեգակը աս միջօրեական գծին վրայ գալու ըլլայ, Կիսոյ է: Ինչպէս որ հասարակածով երկիրը երկու հիւսիսային ու հարաւային մասերու կը բաժնուի, այսպէս ալ Միջօրեականով նոյնը երկու արեւելեան ու արեւմտեան մասերու կը բաժնուի:

Ծիւր Կասարակական ալ շրջանակ մըն է, որն որ հասարակածը շեղ ուղղութեամբ կը կտրէ: Աս բոլորակին վրայ մետաղէ շերտ մը կայ, որուն վրայ Կենդանաբան կամ Օստրալոն տասու երկու աստեղատունները նշանակուած են: Միւսին հիմակ ըսուած շրջանակները մեծ շրջանակներ կ'անուանուին, որովհետեւ երկիրը երկու հաւասար մեծ մասերու կը բաժնեն: Փոքր շրջանակները հետեւեալներն են:

1. Երկու Արեւադարձները, 2. երկու Բեւեռական շրջանները: Երկու Արեւադարձները հասարակածին հետ զուգահեռական են, ու արեգական առերեւոյթ շարժման ամենավերջին կետերը կը ցուցնեն: Հիւսիսայինը կը կոչուի Արեւադարձ Խոյ-գետնի ու հարաւայինը Արեւադարձ Կոյնի: Երկու Բեւեռական շրջաններն ալ նոյնպէս զուգահեռական են Արեւադարձներուն հետ հասարակածին:

Գօրի ըսելով կ'իմացուի, Բեւեռական շրջաններուն ու Արեւադարձներուն մէջ գտնուած երկրագնդին մասերը, որոնք իրենց այլ եւ այլ գերքերովը զանազան եղանակներ ունին: Այսպէս գօրիներ հինգ հատ են. 1. Տա՛ կամ Արեւոյ առջեւ, երկու Արեւադարձներու մէջ, 2. Երկու Բեւեռական Գօրիները Արեւադարձներու ու Բեւեռական շրջաններու մէջ, ու 3. երկու Պա՛ կամ Սա՛ Գօրիները Բեւեռական շրջաններուն ու Բեւեռներուն մէջ:

ՄԱՆՐԱՆՈՒՐԲ ՈՒ ՔՈՒՆՐԺԱՆԻՔ

Յովազներու որսորդութիւն մը:

(Արեւիկ, Հալի)

Քոյային հարաւային արեւմտեան կողմն եղած բազմամեայ մեծ անտառի մէջ ձիւնին խիստ վաղցնելով կը ձիւնալէնէր: Առաւօտեան արեւը իր շքեղ կերպարանքը հորիզոնէն վեր բարձրացած էր, ծառադայլմանը հակառակ եւ խիտ ծառերուն գագաթներէն ներս կը թափանցէին: Մոգիչ տեսարան մըն էր, արեւը չորս կողմը կարծես թէ սկեզրածած էր: Առջեւէն մերկ սեւամորթները կը ձիւնալէնէին, որոնք կուրծքերնին պոճի մարթով միայն ծածկած էին. անոնց ետեւէն մենք կը ձիւնալէնէր եւ մեր ետեւէն ալ մեր սեւ ծառաները, զորոնք հիւսիսային Ափրիկէէն մէկտեղ բերած էին: Դարձած ծառերու ծաղկանց անուշահոտութեան մէջ վազած ատենին, երկու յովազ յանկարծ որջերէն դուրս յարձակեցան եւ կը փախչէին: Սեւամորթները մտորակնին ձեռքով կուշտին իջեցնելով թռչնայ պէս կը թռչէին: Նիզակները օդոյ մէջ կը սլէին, բայց յովազները դեռ կենդանի էին: Մերիններէն մէկուն մէկ անյաջող կրակը՝ սեւամորթներէն մէկուն քովէն անցնելով զինքը վերաւորեց, եւ սեւամորթը ձիւն վար ինկաւ, իսկ ձին անմիջապէս փախաւ հեռացաւ: Սեւամորթները քիչ մ'ատեն տարտամ կեցան եւ կը մտածէին թէ արդեօք կատաղութիւննին մեր վրայ դարձնեն թէ չէ, որովհետեւ յովազներուն փախչելը զիրենք խիստ կատաղեցուցած էր: Բայց ձիւնին նորէն դարձուցին եւ սկսան դարձաւ յովազները հալածել: Մեր բոխը վերաւորած սեւամորթը գարմանելու ջրաղած էր: Վերջապէս նիզակին մէկը նպատակին հասաւ եւ էգ յովազը գետինը փռուեցաւ: Մէկալ յովազը ետ դարձաւ եւ մեծ կատաղութեամբ եւ ամենէն առջեւի սեւամորթին ձիւն վրան յարձակեցաւ եւ խիստ անդթութեամբ խեղճ անանդն զլուխը փարատեց: Խեղճ սեւամորթը ներկայ մահուան վահանէն ձիւն գաւակին վրայ քաշուած էր: Հաւ չանցաւ մենք ալ յովազին հասանք եւ զինքը չորս կողմանէ պատեցինք: Գաւանք ձիւն ետեւի կողմն անցած էր, եւ խեղճ Ափրիկէցին յուսահատաբար կը պոռար: Ճգնաժամը հասած էր, երբ յանկարծ հրացանի մը գնդակը անանդն զլուխը թափանցեց: Վերաւոր սեւամորթն ազատեցաւ, բայց վերջինն որ երկայն ատեն մահուան սարսափի մէջ կը տատանէր նոյն երկիւնը մեռաւ: Վահան անոր սիրտը պատուած էր:

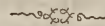
Պերլինի հնծութիւն մը:

Վերջի շարժումները Պերլինի մէջ տան մը բնակիչները արտաքայ կարգի խռովութեան մը մէջ ինկան: Տան մէջ եղող գինեկաճարին քով գտնուած աղախին մը, որն որ ուշ ատեն բակին մէջ դեռ գործը ունէր, վախէն գոյնը նետած տիրոջը բնակարանը մտաւ, ու սկսաւ պատմել թէ բակին մէկ անկիւնը, որոջ հեծելու ձայն մը կը լուի հոգեվարի ձայնի նման: Գինեկաճարը պատուհանի մը բացաւ եւ նոյն հեծելու ձայնը ինքն ալ լսեց: Բայց որովհետեւ ինք այնչափ սիրտ չէր կրնար

ընել, անոր համար իր վարձուորներէն (սփաճ) մէկ քանին ալ ձայն տուաւ, եւ անոնց հետ մէկտեղ բազմութեամբ կանթեղներ ու բլրեք (սփաճ) առած բակը ինչն: Կամայ կամայ աս ըսուած տեղեւոյն մտաւ հասան նէ, իրօք բազմութիւնը նոյն հեծելու ձայնը լսեցին, սոսկալով բակին մէջտեղը ետ քաշուեցաւ: Հոս պատերազմի խորհուրդ մը բացուեցաւ: Յիշեալ անկիւնը, գետնայարկի վրայ, գործավարի մը բնակարանը կար, եւ ամենուն հաստատածին համեմատ, աս հեծելու ձայնը նոյն բնակարանէն կու գար: Անտարակոյս նոյն մարդը բանի մը համար, կամ իր բոլոր ընտանեացը, կամ անոր մէջէն մէկուն եւ կամ թէ ինք իրեն չարիք մը հասուցած պիտ'որ ըլլայ: Ուստի որոշուեցաւ որ գնդակին անոր բնակարանին դրան առջեւ երթան, եւ աս գիշերային անհանգստութեան պատճառը փնտռեն: Գործավարը, իր դրան զարնուելէն ստրատիմամբ արթննալով, զարմացաւ մնաց, իր դրան առջին գրեթէ բոլոր վարձուորները գինեկաճարը առաջնորդ եղած տեսնելով: Բայց իր զարմացումը շատ աւելի եղաւ երբ որ իրենց աս գիշերային արշաւանքին պատճառն իմացաւ նէ: Աչքը դարձուց տեսաւ որ իր սիրելիներուն գլուխները ողջ կեցած են եւ անհոգ ու խաղաղիկ Մորբէսին բազկացը մէջ կը հանգչին: Ասոր վրայ զարմանալով վարձուորներն ու գործավարը սկսան իրարու նայել: Բայց ի վերայ այս ամենայնի, աս հեծելութիւնը պատճառ մը պիտ'որ ունենայ, ըսաւ գինեկաճարը. եւ սկսան նորէն աղէկ մը փնտռել, եւ իրօք ալ ճիւղող գտան: Գործավարը իր մեծ անհոգութեամբ, պատուհանին առջեւ փայտեայ փեղկը աղէկ շէր գոցած, ու Նոյեմբերի սաստիկ հովը աս փեղկը իր ժանգոտած ծղիւնիկն (բեկ) վրայ անգին ասդին շարժելով, մարդու հեծելու նման ձայն մը հանել կու տար:

Փոսփորակներ մը:

Պրուններէն (Թիւրոյն մէջ) դժուարապատեհ հայց ստոյգ գէպք մը կը գրեն Փոսփորի ճաշի մը վրայ: Խօթանասուն տարեկան ծերունի մը չափ մը ալիւր, հինգ լիտր ծխախոտ ու երեք տուփ լուցափայտ գնած էր, եւ տունը դացած ատեն նոյները զլսարկին մէջ դրած: Եւ որովհետեւ նոյն իրիկունը քանի մը շիշ աւելի տնկած էր, անոր համար, տուն եկած ատեն, ան վերջի երկու գնած բաները մոռնալով, զլսարկին մէջները պտուկի մը մէջ պարպեց ու անկէց աղէկ քաշեալ մը եփեց, ու կտրանալու չափ եփածէն ուտելէն ետեւ անկողին մտաւ: Երկրորդ աւտու, առջի իրիկունէն մնացորդ քաշեալ ուղեց տաքցնելու նախաճաշիկի (սփաճ) համար. բայց մեծ զարմացմամբ տեսաւ որ մէջը պղծիկ փայտի կտորուանք խառնուել էր: Ի սկզբան այնպէս կարծեց որ տակառի տաշուկներ ըլլան, (որովհետեւ տակառագործ էր), բայց քիչ մ'ետքը յիշեց որ նախնիք իրիկունը ալիւրէն զատ ուրիշ բաներ ալ գնած էր, եւ այսպէս անոր ալ քաշեալին հետ մէկտեղ եփեց: Այսու ամենայնի քիչ մը մտածելէն ետեւ մնացորդ քաշեալ տաքցուց, ըսելով թէ Հաւը չփնտսեց նէ քին ալ չի փնտսեր: Ուստի տաքցուցածը աղէկ մը կերաւ, եւ մինչեւ աս օրս ողջ առողջ կ'ապրի:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆՈՅՆԻՄԵՆԻ

Ինչպէս ետքի քաղաքական հատուածին մէջ ըսինք Չիւրիս քաղաքը Նոյեմբ. ամսոյն 10ին երեք պատերազմող տէրութեանց մէջ խաղաղութեան դաշինքը իրենց երեսփոխաններէն ստորագրուեցաւ, որն որ 17ին նոյն տէրութեանց ինքնակալներուն կողմանէ ալ հաստատութիւնն ընդունեցաւ: Խաղաղութեան յօդուածներուն մէջէն էականը՝ Լոմպարտիային, բայց ի երկու մեծ Մանթուա ու Բեւեռերա բերդերէն, որոնք իրենց վերաբերեալ մասերով առաջուան պէս Աւստրիայի ձեռքը կը մնան, Գաղղիայի կայսեր տրուին է, որն որ զանի ընդունելէն ետքը, Սարոնիայի թագաւորին կը պարգեւէ: Ուստի Աւստրիայի Խաղաղական սահմանը ասկէց ետքը կ'ըլլայ Կարտա լճին կեսէն սկսեալ գէպ ի Փօ՝ Միշլիո գետին ձախ եզերքը հոն

գտնուած երկիրներով մէկտեղ: Բայց Աւստրիա ասոր դիմացը կ'ընդունի Սարդինիայէն դրամական հաստուցում, (որն որ աւելի զարմանալի կ'երեւայ) քառասուն միլիոն ֆ. արծ. որուն վճարման Գաղղիան երաշխաւոր կ'ըլլայ: Մնացած յօդուածները՝ տրդէն ծանօթ եղած իտալական դաշնակցութեան վրայ խօսելէն ետքը՝ Միջին Իտալիայի* ետ քաշուած դքսերուն իրաւունքը նորէն կը ճանչնայ ու զիրենք իրենց տեղերը դարձնելուն եղանակը Աւստրիա ու Գաղղիա իրենց վերապահելով մօտերս ըլլալու դեռպանածողովն նիւթ կը պատրաստէ:

Աս առերեւոյթ խաղաղութեան հաստատուելու ատենը, գրեթէ նոյն օրերը Թուրքի, Միլան եւ ուրիշ շատ տեղեր Իտալական ազատութիւնը դուրս հանելու համար քարոզներ կը կարդացունէին, ստակ կը ժողովուի ու տէրութեան աչքին առջեւ թափոններու մէջ բարուց ու վարուց հակառակ խաղեր կը խաղացուին: Ամենուն բերանը՝ սուրբ կրօնի եւ անոր սրբազան Գլխուն ու Աւստրիայի դէմ սուր ու հուր կը թափէ: Նոր նստած Նէպոլէոն քարեպաշտ երիտասարդ թագաւորին ալ չիմնայուիր, ան ալ բարբարոսաց կարգն է: Սարդինիան խաղաղութեան դաշինքէն ետքն ալ իր մեծնալու համար յայտնի ու գաղտնի ճիգը ձեռքէն թող չի տար: Բոմանիա, Թոսքանա, Բարմա ու Մոսենա իրեն հետ միացնելու անորժակը՝ Անգղիայի թելադրելով միշտ կ'աւելնայ. իրմէ դուրս յեղափոխականը ուղածնուն պէս աս դքսութիւնները կառավարեցին, անուամբ միայն աղբային ժողովքներ ընելով վճռեցին որ կ'ուզեն Սարդինիայի թագին տակ մտնել, որն որ Գաղղիան թող չտուաւ: Խաղը ասով ալ չիմնեցաւ, աս չորս դքսութիւնները իրբեւ թէ ինքնաշարժ ու գեցին որ իրենց վրայ թագաւորին աղակիցը կ'արինեան իշխանը իշխէ, աս ալ չյաջողեցաւ նէ անոր ընտրութեամբ Հռոմայեցի Պօն-Քոմբանիի անուն յեղափոխական մը առեւտրական կառավար դրուեցաւ, որուն թէպէտեւ ի սկզբան Գաղղիան ու Աւստրիան դէմ դրին, բայց ետքը տրուած մեկնութեանց համար հաւանեցան: Աս ամէն բանէն կ'երեւայ թէ Սարդինիային ջանքն ան է որ բան մը ըլլայ որ, դեռպանաւ ժողովին մէջ՝ Լաւաշ Էլաժ Է ընդհանուր առածը՝ իրեն համար ալ արժէք տայ: Բարմայի մէջ զո՛հ եղած Անվեթիթի կոմսին անմեղ արիւնը, Քրեմնա ու Ռիմինի նախատուած եպիսկոպոսաց բողոքը, եւ հայածուած ու բանտարկուած քահանայից աղաղակը երկից կը հասնի, ու պարագ տեղ մարդկային արդարութենէն հատուցում կը սպասէ: Ստոյգ է թէ չարերուն թիւը, բարիներուն նայելով դեռ շատ է, ինչպէս նոյն իսկ Անգղիայի ու Գաղղիայի լրագիրները կ'ըսեն, բայց ինչպէս ամէն տեղ ու ամէն առթի մէջ, նոյնպէս հոս ալ բարիները կը լռեն ու կը կրեն:

Իտալիային մեծ մասը այսպէս նոր ստացած ազատութեան կամ անիշխանութեան տենդին մէջ ինք զինքը կերած ատեն, Լաւրովան դրօշն զարմանալի հանդարտութիւն մը կը ծախէ, որն որ ահագին պատերազմէն գէշ է: Բայց ներքուստ ամէն դահլիճ աշուրները ուրիշին վրայ կը տնկէ, ծուռ կը նայի, հաւաքը չունի, զէնք կ'աւելնու եւ իբրեւ թէ գարանը մտած առթի մը կը սպասէ: Աս մէկ մէկովին վրայ եղած կասկածոտ անվստահութիւնները, որոնք մոխրի տակ ծածկուած ռախալութեան կրակին պէս բորբոքել կ'ուզեն, ազգերուն կը փնտսէ, դժուարութիւնները կ'աւելցնեն ու նորանոր զոհեր կը պատճառէ. եւ այսպէս թագաւորը արտաքուստ մէկը մէկովին համբոյր սիրոյ տարու ատեննին՝ իրար կ'ատեն: Ահեղ նաւատորմիդ ու գունդագունդ զօրաց փաղանգը, որոնք ասդին անդին կը շարժին, թէպէտեւ մեծ ու երկիւղալի պատերազմի ցոյցեր կու տան, բայց փողը նախ ինք հնչեցնելու ոչ դը կը համարձակի:

Անգղիայի ու Գաղղիայի մէջ ի վերին երեսու բարեկամութիւնը կը շարունակէ. ճենաց դէմ արշաւանքը մէկտեղ կ'ընեն, ուր արդէն Գաղղիայի կողմանէ երկու գունդ զօրք

ճամբայ ելաւ. ու Նաբոլէոն կայսեր ուղած ու սիրած դեսպանածողովը յառաջ՝ բերելու համար Իտալիայի ու Մարոքքի ինդիւններու մէջ իրարու զինուորներ կ'ընեն, բայց միեւնոյն ժամանակը երկու կողմանէ ալ պատերազմական պատրաստութիւններն այնպէս կը շարունակեն, որ կարծես թէ վաղը անշուշտ պիտ'որ զարնուին:

— Աս բաներուն մէջ Աւստրիան ետքի անյաջող պատերազմէն վերջը դրսէն աւելի ներքին բաներուն միտ կը դնէ. իր թագին տակ ժողուած ազգերը գոհ ընելու դիմամբ կարելի եղածին չափ ազատութիւններ կու տայ. բողոքականաց ու Հրեից վրայ ալ հին օրէնքը չեն տիրեր, ասոնք ալ ուղղափառաց շատ առանձնանորհութեանց մասնակից կ'ըլլան: Ելեւմուտքին վիճակը գէշ ըլլալուն, վարկը (credit) տեղը բերելու համար զօրաւոր միջոցներ կը փնտսէ, զօրաց ու քաղաքացի պաշտօնատարաց թիւը կը նուազցնէ: Աս մասին մէջ ամէն տէրութիւններ ալ քիչ շատ նեղութիւն կը կրեն, որոնք հանրեբու տեղ՝ տպարաններէն օգնութիւն կը խնդրեն:

— Սպանիայի պատերազմը Մարոքքի դէմ տարեցոյս եղանակներուն անհարթութեանց պատճառաւ կամաց կ'երթայ, բայց Սէսլիա բերդին քով՝ արդէն արիւն թափուիլ սկսաւ:

— Գերմանիայի մէջն ալ ազգային նախանձախնդրութենէ յառաջ եկած բանակուութիւնները թէ օրագրաց ու թէ առանձնական ժողովոց մէջ կը շարունակուին:

— Համիլին Ռուսաց յանձնուելով, Չերքէններուն բանը սրչափ ալ լմնեցած կը կարծուէր, ի վերայ այս ամենայնի դեռ Ռուսը բոլոր Չերքէզաստանի տիրած չէն սեպուիր:

— Տաճկաստանի մէջ, ի բաց առեալ մանր մուշտ տեղական յուզմունքը՝ ընդհանրապէս խաղաղութիւնը կը տիրէ. մայրաքաղաքին մէջ դաւաղութեան քննութիւնը լմնեցաւ. արդարութիւնը յանցաւորները պատժեց, բայց Սուլթանին նորհօքը անոնցմէ շատերը ազատեց: Պրիւսէլ Օբէա անունով նոր ելելու լրագրին միտուել կ'երեւայ որ աս տէրութեան վրայը պաղած Արեւելեան խնդիրը նորէն այնպէս ու այնչափ տարցնել կ'ուզէ, որպէս զի կարող ըլլայ ուղածին պէս ձուլել. ամէն օր գաղղիներէն, իսկ շաբաթը երկու անգամ ալ յունարէն լեզուաւ հրատարակուիլը լսողին միտքը կրնայ պղտորել: Բայց աս ամէն բաները ոչ ինչ են, ըլլալու դեռպանածողովը աս ամէն բաներուն վրայ կը մտածէ, աշխարհքը պէտք չէ որ հոգայ ու վախնայ, ինչպէս առ հասարակ ժողովքի կողմը ըլլող լրագիրները կ'ըսեն: Նոր լրերուն համեմատ աս ժողովքին համար արդէն անցած ամսոյն ջիւն Աւստրիայի ու Գաղղիայի կողմանէ հոն գալու տէրութեանց հրաւերները գացին: Ստոյգ կը համարուի որ 1815ին վիեննական ժողովոյն մէջ գտնուող տէրութիւններուն ամէնն ալ ներկայ պիտ'որ գտնուին, այսինքն Աւստրիա, Գաղղիա, Ռուսիա, Պրուշ, Անգղիա. իսկ ասոնցմէ զատ՝ Սպանիա, Քահանայապետական Երկիր, Փորթուգալ, Նէպոլիս, Սարդինիա ու Հվէտ վերջէն պիտ'որ հրաւիրուին: Աս ամէն տէրութիւններէն երկ'երկու երեսփոխաններ Զուռուարի ձին Փարիզ պիտ'որ ժողովուին. բայց թէ պղտրիկ տէրութիւններն ալ մեծերուն հաւատարմայն կամ քուէ պիտ'որ ունենան, դեռ ան չիգիտցուիր: Լրագիրը աս ամէն բան պատմելէն ետքը կը յուսան ու կը վախնան, բայց կատարածը իրը պիտ'որ յայտնէ:

Տարեցոյսի մարտնչած ըլլալով՝ կը հրաւիրենք մեր քաժանորդները, որ լոր տառիկէն յառաջ իրենց քաժանորդութիւնը շարունակելու յօժարակամութիւնը յայտնեն:

Եւրոպա ընտանեկան օրագիրը, տասնութիւնը օրը մէկ մը կ'ըլլէ, տարեկան գինը կանխիկ 10 ֆրանկ է:

* Պատերազմի ատեն խոստացուած ընդարձակ իտալիայի տոխտակներէն երեք հատը հինա կը հրատարակենք: Ալ յուսանք որ զինուց կուռի տեղ հինա՝ բանից ու պատմասաց կուր գալու ատենն ալ նոյնքը կ'ըսան. օգտիւ գործածուիլ: